

Bijlage 1.

Reflecties op '*De Fenomenologie van de Waarneming*'

In het boek *De fenomenologie van de waarneming* van Maurice Merleau-Ponty ontwikkelt Merleau-Ponty een theorie over de manier waarop we de wereld waarnemen, en hoe deze waarneming ons begrip van onszelf en de wereld vormt. Omdat het werk complex en *dense* is, geef ik steeds kort het idee uit het boek, zoals ik het interpreteer, met dan soms een voorbeeld in mijn eigen woorden om het te verduidelijken, een fragment uit het boek en zo nu en meestal een reflectie van mij die soms gerelateerd is aan hoe ik dat fenomenologische uitgangspunt heb verwerkt in mijn werk.

Ik ben begonnen bij het begin, maar uiteindelijk heb ik het niet chronologisch gelezen van A naar Z. Ik heb het associatief gelezen, niet wetenschappelijk verantwoord. Hieronder deel ik inzichten en ideeën die ik inspirerend vind of fragmenten die ik aan mijn werk kon verbinden, of waar ik een inzicht kreeg. Het is een weergave van mijn aantekeningen en notities in de marge van het boek en een poging om dat wat ik gelezen heb te vangen.

Structuur van het boek

Merleau-Ponty's werk is verdeeld in een inleiding en daarna drie delen:

Introductie: De klassieke vooroordelen en de terugkeer tot de verschijnselen.

Deel 1: Het lichaam

Deel 2: De wereld als het veld van waarneming.

Deel 3: Het zelf en anderen

Introductie

De Gewaarwording

Merleau-Ponty schrijft in de introductie dat waarneming niet gereduceerd kan worden tot zintuiglijke indrukken of intellectuele constructies. Het is een dynamisch proces dat altijd belichaamd is. Fenomenologie biedt een methode om dit proces te begrijpen door ons te richten op de directe ervaring van de wereld.

Fragment: “Ik zie er dus van af om de gewaarwording als zuivere indruk te definiëren. Maar bij het zien hebben we kleuren en lichtschakeringen, bij het horen geluiden, bij de gewaarwording kwaliteiten; is het dan niet vol- doende om iets roods gezien te hebben of de toon la gehoord te hebben om te weten wat gewaarworden is? Rood en groen zijn echter geen gewaarwordingen, maar dat wat men gewaarwordt; de kwaliteit is geen element van het bewustzijn, maar

een eigenschap van het object. In plaats van dat de kwaliteit ons een eenvoudig middel aanreikt om de gewaarwordingen af te bakenen, is zij, wanneer wij haar nemen in de ervaring zelf die haar onthult, even rijk en even duister als het object of als het gehele schouwspel van de waarneming. De rode vlek die ik hier op het tapijt zie, is alleen rood dankzij een schaduw die eroverheen glijdt; haar kwaliteit doet zich slechts voor in samenhang met het spel van licht en donker en dus als element van een ruimtelijke configuratie. De kleur is bovendien alleen te bepalen als zij zich over een zeker oppervlak uitstrekt; een te klein oppervlak zou haar onkwalificeerbaar maken. En ten slotte zou dit rood letterlijk niet hetzelfde zijn, als het niet het 'wollige rood' van een tapijt was.”

Reflectie Roos: Bovenstaand fragment met op het einde een voorbeeld over rood, wat een fenomenologische ervaring van een vlek beschrijft vind ik inspirerend omdat het me fundamenteel anders laat kijken, ervaren. Het opent een nieuwe manier van de wereld zien. Merleau-Ponty zegt dat gewaarwording/ervaren niet simpelweg neerkomt op het opmerken van losse indrukken, zoals een kleur of een toon. Een kleur zoals rood is niet zomaar een gewaarwording in ons bewustzijn, maar iets dat we ervaren in een specifieke context. De rode kleur die we zien, hangt bijvoorbeeld af van hoe het licht erop valt, de textuur van het oppervlak (bijvoorbeeld een tapijt), en hoe we het zien als deel van een groter geheel. Gewaarwordingen zijn dus nooit losstaande feiten, maar altijd verweven met de manier waarop we de wereld als geheel waarnemen. Het raakt bijvoorbeeld aan herinneringen aan alle eerdere appels die je at, aan je tuin waar je een verse appel plukte, aan de koude appel die pijn doet aan je tanden. En die rijkheid van het beschrijven van ervaringen zoals in dit boek gedaan wordt, in al zijn gelaagdheid en complexiteit, dat is de manier waarop ik kunst wil maken. De betekenis van een materiaal, van de herinnering eraan, zowel collectief en individueel. Ook de grootte en de positionering van een kunstwerk en de relatie met het lichaam van de toeschouwer, en de context waarin een werk getoond wordt, dat zijn allemaal elementen die Merleau-Ponty op zijn eigen, soms zeer complexe wijze belicht. In die fragmenten voel ik vaak dat het ten diepste klopt. Het is een vangen van de essentie in de ervaring van het lichaam. En niet in feitelijke objectieve woorden.

Onderstaand heb ik ideeën uit het boek, waar mogelijk verbonden en beschreven in relatie tot mijn werk.

- **Idee uit het boek :** Merleau-Ponty stelt dat waarneming een fundamenteel filosofisch probleem is, omdat het ons begrip van zowel de objectieve wereld als onze subjectieve ervaring vormt. Klassieke theorieën, zoals empirisme (waarneming als louter indrukken van zintuigen) en intellectualisme (waarneming als resultaat van denken), schieten tekort omdat ze het dynamische en belichaamde karakter van waarneming negeren.
- **Fragment:** "De empirist ziet waarneming als een verzameling van zintuiglijke gegevens, los van enige interpretatie. De intellectualist daarentegen vat

waarneming op als een conclusie die uit deze gegevens wordt getrokken. Maar beide missen de kern: waarneming is een directe en actieve ervaring van de wereld." (...)

- **Reflectie Roos:** Als je naar een schilderij kijkt, zie je niet alleen kleuren en vormen (zoals empiristen zouden zeggen), maar neem je het schilderij waar als een geheel dat betekenis heeft, zoals een landschap of een portret. Ook als je een boom ziet, registreer je niet alleen kleuren en vormen (zoals de empirist beweert), en je bedenkt ook niet actief "dat is een boom" (zoals de intellectueel stelt). Je ziet en begrijpt meteen dat het een boom is, zonder nadenken. Dus je ervaart de boom als geheel, voorafgaand aan het denken. Je hoort de bladeren ruisen, ziet hun verschillende kleurschakeringen, je ziet de bast en weet dat die een stroefheid heeft en het totaal is een boom. Een detail zou een blad of hout zijn, maar in de vereniging van die indrukken ervaar je de boom als geheel. Zoals bij mijn werk *Onscherpe Dagen*, ervaar je in de vage contouren meteen een mens, een gezicht, je begrijpt meteen dat het een portret is, zij het een abstract weergave, je ogen zoeken naar een herkenbare vorm. Je ogen willen scherpstellen, het werk gaat een heen en weer gaande beweging aan met je lichaam. Ook de context waarin het getoond wordt, de hoogte waarop het werk hangt, ervaar je met je lichaam, en doorheen je lichaam geef je er betekenis aan. De empirist zou zeggen: ik zie vage kleuren en de intellectueel zou zeggen: dat is een onscherpe foto, een mislukte foto. Terwijl de toeschouwer een abstract gevoel kan ervaren en in het beste geval een gevoel in zichzelf kan herkennen, dat ten grondslag ligt aan de foto.

Waarneming als directe ervaring

- **Idee uit het boek:** Waarneming is geen "representatie" van de wereld, zoals in intellectualisme, maar een directe ervaring van de wereld. Ons lichaam speelt een actieve rol bij het begrijpen van wat we waarnemen. Merleau-Ponty noemt dit het "primaire contact" met de wereld. Merleau-Ponty wil terug naar de "ervaren wereld."
- **Voorbeeld:** Hij verwijst naar hoe we een kamer betreden en onmiddellijk begrijpen waar we ons bevinden zonder expliciet na te denken over de afstanden of objecten in de ruimte.
- **Idee uit het boek:** Husserls oproep 'terug naar de dingen zelf' betekent niet dat we de wereld als een object onderzoeken, maar dat we proberen te begrijpen hoe deze zich aan ons openbaart in onze ervaring, in plaats van ze te analyseren met vooropgezette ideeën.
- **Alledaagse vertaling:** Denk aan het verschil tussen het meten van de temperatuur en het ervaren van een warme zomerdag. Fenomenologie gaat over die tweede ervaring.
- **Fragment uit het boek:** "Terugkeren naar de dingen zelf betekent terugkeren naar deze aan de kennis voorafgaande wereld waarvan de kennis altijd

spreekt enten opzichte waarvan elke wetenschappelijke bepaling abstract, aanduidend en afhankelijk is, zoals de geografie dat is ten aanzien van het landschap waarin wij allereerst hebben geleerd wat een bos, een weide of rivier is.”

- **Herinnering met interpretatie Roos:** De molen staat aan het water, op een heuvel achter mijn huis. Vanuit onze tuin kon je de molen zien. Als kind fietste ik heel vaak van dat heuveltje af, in de hoop zó hard te gaan dat ik zou gaan vliegen, steeds opnieuw sjeesde ik naar beneden. Mijn lichaam herkende de steilheid van dat heuveltje.

Dus de betekenis van deze plek, het gebied rondom mijn ouderlijk huis is niet alleen een fysieke structuur met afmetingen, maar een plaats vol herinneringen, emoties en betekenissen. Deze plek is een verzameling van ervaringen met een unieke existentiële betekenis die allemaal samen de ervaring van mijn geboortegrond vormt.

Het verwijst naar het fragment in deel 4 waarin Merleau-Ponty het concept van "existentiële ruimte, bespreekt waarin hij schrijft dat “ruimte en tijd niet alleen fysische dimensies zijn, maar existentiële structuren die onze ervaring van de wereld vormgeven. Dit betekent dat onze perceptie altijd geladen is met persoonlijke en contextuele betekenissen die niet eenvoudigweg teruggebracht kunnen worden tot objectieve metingen.”

Het lichaam als medium van waarneming

- **Idee uit het boek:** Ons lichaam is niet slechts een object in de wereld, maar het medium waardoor we de wereld waarnemen. Dit maakt waarneming een dynamische interactie tussen subject en wereld. Merleau-Ponty vergelijkt het lichaam met een "instrument" dat ons toegang geeft tot de wereld. Het lichaam vormt als het ware een brug tussen onszelf en de wereld.
- **Reflectie Roos:** Zoals als je een bril draagt, denk je niet aan de bril als een object. Je vergeet de bril. De bril wordt een deel van je lichaam en helpt je de wereld scherp waar te nemen. Het lichaam als instrument om de wereld te kennen, toegang tot de essentie van de dingen te krijgen. Je weet vaak eerder met je lichaam dan met je denken wat iets is. Zoals je hand een mandarijn blind kan herkennen. Je weet dat door de losse manier waarop de mandarijn in zijn schil zit, dat het geen citroen is, daarin draagt het voelen van de afgeplatte bovenkant ook aan bij. Ook de geur is bitterder dan van een sinaasappel. Je kan door de koelte, het gewicht, hoe hij in z'n vel zit, hoe hij ruikt, dat er plooitjes inzitten, dat kan je allemaal met je hand voelen. Je wéét het, dus je lichaam heeft enorme kennis en dat niet alleen bij deze mandarijn, maar bij veel meer.
- **Om te onthouden:** Voor mij is de fenomenologie ook een vorm van zijn, dat lukt me niet altijd, maar het is een bewustzijn van mijn eigen bewustzijn. Dus het onderzoeken wat mijn lichaam zegt, wat doet dat. Het is ook voor mij een manier om de wereld te begrijpen, om contact met mensen te

maken. Om daadwerkelijk verbinding met mensen te maken en dat komt dus ook terug in mijn werk. Ik neem mijn eigen ervaring, mijn geleefde ervaring als uitgangspunt voor werken en vaak zijn mijn werken een uitnodiging aan het lichaam van de toeschouwer.

- **Fragment uit boek:** In een ander boek *De wereld waarnemen* van Maurice Merleau-Ponty, staat een fragment over een citroen, waarop het voorbeeld van de mandarijn op is gebaseerd op pag. 59: Deze citroen heeft bijvoorbeeld een uitpuilende ovale vorm met twee uiteinden plus deze gele kleur plus dit frisse gevoel plus deze zure smaak... Deze analyse is echter verre van bevredigend: het is niet duidelijk hoe elk van deze kwaliteiten of eigenschappen is gebonden aan de anderen en toch lijkt het ons dat de citroen een verenigde entiteit is waarvan al deze verschillende kwaliteiten slechts verschillende manifestaties zijn. De eenheid van het object zal een mysterie blijven zolang we de verschillende eigenschappen ervan (bijvoorbeeld de kleur en de smaak) beschouwen als evenzovele gegevens die tot de geheel verschillende eigenschappen behoren.

Fenomenologie als methode

- **Idee uit het boek:** Fenomenologie is de filosofische methode die ons in staat stelt waarneming te bestuderen zoals die zich werkelijk voordoet, zonder aannames van empirisme of intellectualisme. Het gaat om de "ervaren wereld" in plaats van de "geobjectiveerde wereld."
- **Reflectie Roos:** Denk aan hoe je een mooie zonsondergang ervaart. Je analyseert niet de golflengtes van het licht, maar je voelt gewoon de schoonheid van het moment. Dus dat is hetzelfde als bij die mandarijn, je analyseert niet de wetenschappelijke gegevens zoals zuurgraad, gewicht of suikergehalte, maar ruikt dat het een mandarijn is. Je herinnert je de smaak al voordat je de mandarijn geproefd hebt. Het is een heen en weer gaande beweging tussen jou en de mandarijn. Tussen jou en de wereld.
- **Reflectie Roos in relatie tot werk:** Zo wil ik ook dat mijn kunst een relatie met de toeschouwer aangaat; een heen en weer gaande beweging, iets spreekt de toeschouwer lichamelijk aan; bijvoorbeeld bij het werk *Overgave*; een vrouwenlichaam met een gat op buikhoogte, door dat gat kijkt de toeschouwer 65 cm de grond in (zo diep worden in Nederland mensen begraven). Je ervaart diepte, je ruikt aarde, je verhoudt je als toeschouwer tot die aarde, tegelijkertijd is het de aarde van een begraafplaats, de context; de begraafplaats waar je net daarvoor op liep, op weg naar de specifieke locatie van het kunstwerk, gaat een relatie aan met de betekenis die het kunstwerk oproept. Het gaat verbanden aan met sterfelijkheid, met vergankelijkheid. Doordat de foto levensgroot is en het gat het op de plek zit waar bij vrouwen de baarmoeder zit, gaat het een directe verbinding aan met het lichaam van de toeschouwers. Dit zal bij mannen anders zijn dan bij vrouwen, en ook weer anders bij mensen die

zich niet met een van die twee genders identificeren. Dit principe grijpt inhoudelijk ook terug op een eerdere alinea over het concept van existentiële ruimte.

Het lichaam als subject

- **Idee uit het boek:** Het lichaam is niet louter een object, zoals een tafel of een machine, maar een actief en ervarend subject. Onze waarneming begint vanuit het lichaam, dat altijd in de wereld is ingebed.
- **Reflectie Roos in relatie tot werk:** In veel van mijn werken zit een uitnodiging die vanuit het werk het lichaam van de toeschouwer aanspreekt. Dus door de positie in de ruimte, formaat, of geur, of oogcontact in een film, verhoud je je er meteen lichamelijk toe. Als toeschouwer doet dat een beroep op je, je voelt iets in jezelf, daardoor krijgt het betekenis in jezelf, daardoor voel je iets of denk je aan iets of er komt een herinnering in je op en er komt een soort wisselwerking op gang die heen en weer werkt. De betekenis van een werk ontstaat door de associaties van de toeschouwer, dus diegene maakt voor een groot gedeelte zelf het werk. Eigenlijk is het zo dat de betekenis van het werk zich openbaart doorheen het lichaam van de toeschouwer, ik heb die toeschouwer nodig, het werk heeft de toeschouwer nodig om zijn betekenis in al zijn rijkdom te ervaren.

De ervaring van het lichaam

- **Idee uit het boek:** Maurice Merleau-Ponty legt uit hoe we ons lichaam ervaren, en dat dit anders is dan hoe we objecten buiten onszelf waarnemen. Hij gebruikt het voorbeeld van je handen: wanneer je je rechterhand met je linkerhand aanraakt, gebeurt er iets bijzonders. Je rechterhand voelt niet alleen aan dat hij wordt aangeraakt, maar hij kan ook voelen dat hij aanraakt. Dit is wat hij bedoelt met "dubbele gewaarwordingen." Hij legt verder uit dat deze ervaring nooit volledig symmetrisch of gelijktijdig is. Terwijl je rechterhand voelt dat hij wordt aangeraakt, kan hij niet tegelijkertijd voelen dat hij aanraakt. Er is een soort wisseling tussen de rollen van "aanrakende hand" en "aangeraakte hand." En in die wisseling herken je dat het dezelfde hand is: de rechterhand die eerst werd aangeraakt, is nu de hand die voelt.
- **Lievelingsfragment uit het boek:** Mijn lichaam, beweerde men, is daaraan te herkennen dat het mij 'dubbele gewaarwordingen' geeft: wanneer ik mijn rechterhand met mijn linker aanraak, bezit ook de rechterhand als object deze bijzondere eigenschap de aanraking te ervaren. Zojuist zagen wij reeds dat beide handen nooit tegelijkertijd ten opzichte van elkaar betast worden en betasten. Wanneer ik beide handen tegen elkaar druk, gaat het dus nooit om twee gewaarwordingen die ik gezamenlijk zou ondervinden, zoals men twee naast elkaar staande

objecten waarneemt, maar om een ambigue organisatie waarbij de twee handen in hun functie van 'betastend' en 'betast' kunnen wisselen. Wat men bij het spreken over 'dubbele gewaarwordingen' wilde zeggen was dat ik, in de overgang van de ene functie naar de andere, de betaste hand kan herkennen als dezelfde hand die direct daarna de betastende zal zijn, dat ik dus in dit pakketje botten en spieren, dat de rechterhand voor mijn linker is, voor een ogenblik het omhulsel of de belichaming van die andere, beweeglijke en levendige rechterhand reeds vermoed, namelijk die die ik snel naar de objecten uitstrek om ze te verkennen.

- **Reflectie Roos:** Je kunt niet precies beide sensaties op hetzelfde moment ervaren alsof het twee aparte dingen zijn, zoals je twee appels naast elkaar ziet liggen. Het is alsof je handen samenwerken in een soort dans: de ene voelt, en dan de ander, en zo wisselen ze af. Dit laat zien dat je lichaam niet zomaar een object is dat je observeert zoals een tafel of een stoel, maar dat het ook deel is van hoe je de wereld ervaart en ermee omgaat. Je lichaam is een actief en levendig deel van jouw ervaring. En die perspectiefwisseling die in dat handen 'experiment' zit is maakt je bewust van je bewustzijn.
- **In relatie tot mijn werk:** In het werk *Moeder en Kind* (waarop in het volgende fragment meer) met de zeephand van mijn moeder speelt deze gedachte ook. Het zit inhoudelijk en in vorm besloten, de aanraking, het object-subject, de perspectiefwisseling. Wie verzorgt wie, de omkering van de zorgrol, die wisselt van moeder naar dochter en weer terug. Maar ook: wie wast de hand zij of ik? Dus inhoudelijk en in vorm en lichamelijke ervaring van het werk zit in dit werk deze gedachte verwerkt.

De ruimtelijkheid van het eigen lichaam en de motoriek

- **Idee uit het boek:** Ruimtelijkheid is niet abstract of geometrisch, maar praktisch en relationeel. Het lichaam ordent ruimte niet zoals een meetkundige dat zou doen, maar door de doelen en acties die het nastreeft.
- **Fragment:** Als ik rechtop voor mijn bureau sta, terwijl ik met beide handen op het blad steun, zijn alleen mijn handen geaccentueerd en hangt mijn hele lichaam erachter zoals de staart van een komeet. Het is niet zo dat ik de plaats van mijn schouders of van mijn middel negeer, maar deze ligt slechts in die van mijn handen besloten en mijn gehele lichaamshouding laat zich als het ware uit het steunen van mijn handen op de tafel aflezen. Houd ik, rechtopstaand, mijn pijp in mijn gesloten hand, dan wordt de positie van mijn hand niet analytisch redenerend bepaald door de hoek die mijn hand met mijn onderarm vormt, mijn onderarm met mijn bovenarm, mijn bovenarm met mijn romp, en mijn romp ten slotte met de grond. Veeleer weet ik waar mijn pijp is vanuit een absoluut weten, en daardoor weet ik waar mijn hand en waar mijn lichaam is, zoals de primitieve mens in de woestijn op ieder moment onmiddellijk georiënteerd

is zonder zich de afgelegde afstanden en de ingeslagen hoeken te hoeven herinneren en deze bij elkaar op te tellen.

- **Reflectie Roos:** Door het lezen van dit fragment voel ik meteen mijn lichaam, ga ik elke positie mee in mijn verbeelding. In veel van mijn werken positioneer ik het werk ruimtelijk heel precies ten opzichte van de toeschouwer. Het doel is om de toeschouwer op een lichamelijke manier te betrekken bij het werk, zodat diegene meer geraakt kan worden door het werk. Vanuit het werk komt een uitnodiging naar diens lichaam. Bijvoorbeeld in het werk *Moeder en Kind* door zijn arm in het kunstwerk verlengd te zien; de film waarin ik mijn handen was met de hand van mijn moeder hangt op buikhoogte, zoals een wasbak zou hangen. Hierdoor werken er ook spiegelneuronen mee, de toeschouwer zou het gevoel in zichzelf kunnen krijgen dat het zijn eigen handen zijn die gewassen worden.

Het lichaam als object en subject

Merleau-Ponty laat zien dat ons lichaam meer is dan een biologisch object. Het is hoe we de wereld ervaren en ermee omgaan. Dit betekent dat ons lichaam niet alleen "iets" is dat we hebben, maar ook "iets" dat we zijn. Het lichaam is zowel object als subject.

Het lichaam in de wetenschap

- **Idee uit het boek:** Merleau-Ponty stelt dat de wetenschap het lichaam beschouwt als een object in de wereld, vergelijkbaar met een machine. Deze benadering negeert echter de subjectieve ervaring van het lichaam. Ons lichaam is meer dan een verzameling fysieke eigenschappen; het is hoe we de wereld waarnemen en ermee omgaan.
- **Fragment:** De wetenschap beschouwt het lichaam als een object tussen andere objecten, een machine die kan worden geanalyseerd in termen van zijn componenten. Maar wat zij niet kan verklaren, is hoe dit lichaam wordt ervaren als het 'mijne', hoe het mij toegang geeft tot een wereld die niet simpelweg mechanisch is."
- **Uitleg:** Merleau-Ponty beschrijft hoe het lichaam in de wetenschap vaak wordt gereduceerd tot fysieke processen en structuren, maar dat deze benadering tekortschiet. Het lichaam is niet slechts een ding; het is hoe we in de wereld bestaan.
- **Alledaagse vertaling met erin verweven reflectie Roos:** Herinnering van mijn vakantie: Na afloop struikelde ik en viel de glazen karaf, die ik in mijn hand had, kapot op de stenen, met mij er achteraan. Het bloedde als een rund. Een litteken is het gevolg. Het snijdt precies door de hartlijn, die gevoelens symboliseert en samenhangt met het element water. Die lijn is nu afgesneden...of is hij verlegt? Of nee...hij is verlengd. Een vriend die erbij was, Micha, is traumachirurg, hij verzorgde de wond en maakte de snee met hechtpleisters dicht. Volgens hem is de mens een machine. Dat

is als dokter een fijne gedachte en in lijn met de filosoof Descartes, die een scherp onderscheid maakt tussen denken en het lichaam. . . dokters benaderen het lichaam wetenschappelijk, 'objectief'. Een machine die te repareren is, voorgeprogrammeerd, zonder wil. Ik zie dat anders. Merleau-Ponty zegt: "Sinds Descartes is de wereld op koele wijze hermetisch verdeeld in kennende subjecten en te onderzoeken objecten".

Reflectie Roos: Volgens hoe het hoort in de wetenschap moeten de onderzoeker en het onderzochte strikt van elkaar gescheiden blijven, anders heb je niet genoeg afstand, wat kan leiden tot verkeerde conclusies en ideeën, maar volgens Merleau-Ponty, en zo denk ik ook, doe je dan de wereld tekort. Vriend Micha Holla, vindt die stelling helemaal niets, maar dat is ook niet vreemd als je bedenkt dat hij een zekere mate van onkwetsbaarheid moet hebben omdat hij elke dag lichamen opensnijdt.

Het lichaam als subject

- **Idee uit het boek:** Ons lichaam is niet alleen een object tussen andere objecten. Het is een "ervarend subject," wat betekent dat het lichaam actief betrokken is bij hoe we de wereld begrijpen. Merleau-Ponty beschrijft een patiënt met hersenschade die objecten niet kan gebruiken zoals bedoeld. De patiënt begrijpt het concept van een sleutel, maar kan deze niet oppakken en gebruiken om een deur te openen (...) De patiënt die lijdt aan apraxie begrijpt rationeel wat een sleutel is, maar kan deze niet gebruiken om een deur te openen. De handeling die voor ons vanzelfsprekend is, blijft voor hem ontoegankelijk, omdat zijn lichaam niet meer is afgestemd op de wereld."
- **Uitleg:** Hier laat Merleau-Ponty zien hoe het lichaam meer is dan een mechanisme. Het is een actieve deelnemer in hoe we de wereld begrijpen. Wanneer dat lichaamsbewustzijn ontbreekt, zoals bij apraxie, zie je hoe essentieel deze relatie is. Dit laat zien hoe ons lichaam niet losstaat van ons bewustzijn; het is ermee verweven.

Belichaamde intentionaliteit

- **Idee uit het boek:** Intentionaliteit, het gericht-zijn op de wereld, is niet alleen een eigenschap van de geest, maar ook van het lichaam. Ons lichaam is altijd "op weg naar" de wereld en reageert direct op situaties. Merleau-Ponty legt uit hoe een dansende persoon de ruimte "voelt" met zijn lichaam, zonder bewust na te denken over elke stap.
- **Fragment:** "De danser is niet bezig met het berekenen van zijn passen of het analyseren van de ruimte. Zijn lichaam 'leest' de ruimte en beweegt erin met een vanzelfsprekendheid die niet rationeel wordt gecontroleerd."
- **Reflectie Roos:** Dus Merleau-Ponty benadrukt dat onze acties niet altijd bewust zijn, maar voortkomen uit een diepgaande belichaamde verbinding met de wereld. Als je dansles volgt, begin je met nadenken

over elke stap. Maar na verloop van tijd beweeg je zonder erbij stil te staan, geleid door hoe je lichaam de ruimte voelt. Dus zodra je lichaam het "begrijpt," denk je er niet meer over na; je beweegt instinctief.

Ruimtelijkheid van het lichaam

Ruimtelijkheid is geen abstract concept, maar wordt bepaald door hoe ons lichaam met de wereld omgaat. Ons begrip van ruimte is altijd praktisch en gekoppeld aan ons handelen. Het lichaam is de kern van onze ruimtelijke ervaring.

De ruimtelijkheid van het eigen lichaam en de motoriek

- **Idee uit het boek:** De ruimte die we waarnemen is geen abstracte ruimte zoals in de meetkunde, maar een "ervaren ruimte" die afhankelijk is van ons lichaam en onze bewegingen. Merleau-Ponty beschrijft hoe we intuïtief de afstand tot een deur inschatten en er naartoe lopen, zonder geometrische berekeningen te maken. "Wanneer ik een deur nader, hoef ik niet bewust na te denken over de afstand tot de deur of hoe ik mijn hand moet uitstrekken. Mijn lichaam weet dit instinctief, omdat het de ruimte 'leeft'."

Praktische ruimte

- **Idee uit het boek:** Ruimte is niet een passief gegeven, maar wordt gestructureerd door onze handelingen en doelen. Wat "dichtbij" of "ver" is, hangt af van wat we willen bereiken. Dus ons lichaam en de objecten in onze omgeving vormen een eenheid. We ervaren objecten niet als losstaande dingen, maar als direct verbonden met ons handelen.
- **Fragment:** "De stok is voor de blinde niet langer een object: hij wordt niet meer als stok waargenomen, het uiteinde ervan is tot een veilige zone getransformeerd; het vergroot de omvang en de actieradius van het tasten; het komt overeen met een blik. Bij het verkennen van de objecten speelt de lengte van de stok geen uitdrukkelijke en bemiddelende rol: veeleer kent de blinde de lengte ervan door de plaats van de objecten dan de positie van de objecten door de stok. De plaats van de objecten is onmiddellijk door de omvang van het gebaar ernaar toe gegeven en de actieradius van de stok is, naast het vermogen van het uitstrekken van de arm, erin opgenomen. Als ik aan een wandelstok gewend wil raken, probeer ik hem uit en raak ik er enkele voorwerpen mee aan. Na verloop van tijd heb ik hem 'in de vingers' en zie ik welke objecten 'binnen het bereik' van mijn stok liggen en welke erbuiten. Hier gaat het niet om een snelle schatting en om een vergelijking van de objectieve lengte van de stok met de objectieve afstand tot het aan te raken doel. De plaatsen in de ruimte laten zich niet als objectieve posities in relatie tot de objectieve positie van ons lichaam definiëren, maar zij leggen om ons heen het

veranderlijke bereik van onze bedoelingen en gebaren vast. Wennen aan een hoed, aan een auto of aan een stok betekent dat men zich erin vestigt, of omgekeerd, dat men ze aan de omvang van het eigen lichaam laat deelnemen. De gewoonte drukt ons vermogen uit om ons 'naar de wereld zijn' te verruimen of om onze existentie door inlijving van nieuwe werktuigen te veranderen.”

- **Reflectie Roos:** Dit fragment dat verkent het hee spectrum van wat een blindenstok is. In de woorden word ik meegenomen in alle aspecten van het tasten, het verlengen van het lichaam doorheen de blindenstok. Het is inspirerend omdat het voel in mijn lichaam, ik stel het me meteen voor. Voor mij is het zoals als je parkeert, weet je instinctief hoeveel ruimte je hebt, alsof de auto een verlengstuk van je lichaam is. Dit lijkt op een eerder beschreven idee, zoals dat van de bril, maar ligt net anders (Als je een bril draagt, denk je niet aan de bril als een object. Je vergeet de bril. De bril wordt een deel van je lichaam en helpt je de wereld scherp waar te nemen.) Dus de bril is geen verlengstuk zoals in dit fragment. De bril is net zoals het lichaam het medium waardoor we het lichaam kunnen waarnemen. En met de auto is het een vergroting van dat lichaam het versmelt tot een eenheid.

Tijd en waarneming

Tijd is geen objectief fenomeen dat losstaat van ons, maar een ervaring die afhankelijk is van ons bewustzijn en ons lichaam. Verleden, heden en toekomst vormen een eenheid in ons handelen en beleven.

- **Idee uit het boek:** Tijd is niet alleen een lineaire opeenvolging van momenten, zoals een klok aangeeft. Tijd wordt ervaren door ons bewustzijn en is verweven met onze waarnemingen. We leven in een voortdurende "tegenwoordige tijd" waarin verleden en toekomst met elkaar verbonden zijn. Dus tijd wordt niet ervaren als een reeks objectieve momenten, maar als een continu stroom waarin verleden, heden en toekomst in elkaar overvloeien.
- **Voorbeeld:** Merleau-Ponty vergelijkt de ervaring van tijd met een melodie. Een melodie bestaat niet uit losse tonen; we horen het geheel omdat we de eerdere tonen onthouden en anticiperen op de volgende. "Een melodie is geen opeenvolging van losse tonen; het is een geheel waarin de vorige tonen blijven klinken terwijl we de volgende verwachten. Zo ervaren we tijd: als eenheid, geen fragmenten."
- **Lievelingsfragment boek:** De tijd is dus geen reëel proces, geen daadwerkelijke opeenvolging die ik alleen maar hoeft te registreren. Hij ontstaat vanuit mijn betrekking met de dingen. In de dingen zelf zijn de toekomst en het verleden in een soort eeuwig- durend voorbestaan en voortbestaan opgenomen; het water dat morgen voorbij zal stromen, is op dit moment bij zijn bron, het water dat zojuist voorbijkwam, is nu wat

lager, in het dal. Wat verleden of toekomst voor mij is, is heden in de wereld. Men zegt vaak dat in de dingen zelf de toekomst nog niet en het verleden niet langer aanwezig is, en dat het heden strikt genomen niet meer dan een grens is, zodat de tijd geheel is opgelost.

Reflectie Roos in relatie tot kunstenaarschap: In het moment, in die stroom zelf, in de kern daarvan...dáár wil ik zitten als kunstenaar. Stromend in het hier en nu. Niet in het verleden waar het water nog in de kraan zit of in de bron. En niet zoveel nadenken over dat plasje in de wasbak, dat waar ik heen wil. Dat zie ik als iets heel essentieels, in dat moment zit namelijk geen angst, het is het creëren in het moment, zoeken in materiaal, het laten stromen van je ideeën en je energie.

Tijd en het lichaam

- **Kernidee:** Ons lichaam speelt een centrale rol in hoe we tijd ervaren. Tijd is niet alleen iets dat buiten ons bestaat, maar ook hoe we ons bewegen, handelen en leven in de wereld. Merleau-Ponty beschrijft hoe iemand die wacht, de tijd "voelt" als iets dat zich uitstrekt. Het wachten wordt ervaren als traag, niet omdat de klok anders loopt, maar omdat het lichaam een andere relatie met de tijd heeft.

Reflectie Roos in relatie tot werk: bij *Fuga*, de filminstallatie waarin mensen recht voorovervallen speel ik met deze spanning in de tijd, het is het opbouwen, vertragen, spelen met ritme, en de herhaling, waardoor ik toeschouwers in hun fysieke ervaring hoop aan te spreken en zo op een andere manier zichzelf en het werk laat ervaren. Door de grootte van de projecties, net iets groter dan de toeschouwer zelf lijkt gaat het een relatie aan met hun eigen lichaam, het voorover naar de toeschouwer vallen, steeds opnieuw, onverwacht. Die onvoorspelbaarheid speelt een belangrijke rol in het werk, maar daar lees ik bij MP niet echt iets over, dat speelt in zijn filosofie geen rol.

Waarneming van de ander

De waarneming van andere mensen is een unieke vorm van ervaring. We begrijpen anderen niet door analyse, maar door ons lichaam en onze gedeelde wereld. Empathie en interactie zijn belichaamde ervaringen.

- **Kernidee:** Merleau-Ponty stelt dat we andere mensen niet puur als objecten waarnemen, maar als subjecten met hun eigen ervaringen. Dit gebeurt via ons lichaam, dat ons in staat stelt empathie te voelen en verbinding te maken. Dus we ervaren andere mensen niet als objecten, maar als subjecten. Deze verbinding is mogelijk dankzij ons lichaam, dat direct begrijpt wat anderen uitdrukken.
- **Voorbeeld:** Merleau Ponty beschrijft hoe een glimlach van een ander niet alleen een beweging van de lippen is, maar een uitdrukking die we onmiddellijk begrijpen.
“Een glimlach is niet slechts een samentrekking van spieren. Het is een uitdrukking van vreugde, die ik onmiddellijk herken en voel, omdat mijn

lichaam deze vreugde begrijpt." Dus als iemand naar je glimlacht, voel je instinctief dat die persoon vriendelijk is. Je denkt niet na over de beweging van zijn gezichtsspieren.

Ten slotte

Ik heb het boek in delen gelezen, het is complex en soms juist direct en toegankelijk, omdat Merleau-Ponty vaak hetzelfde herhaalt in net andere woorden, om zijn ideeën te verkennen, nog meer dan om het helder voor de lezer te maken. Het lijkt dan soms een fenomenologische stroom van gedachten rondom één thema. Fragmenten die me aanspraken heb ik hierboven uitgelicht. Sommige stukken heb ik overgeslagen. Bij de laatste hoofdstukken raakte ik minder geïnspireerd en voelde het als een 'moeten', waardoor ik me ook realiseerde dat de fenomenologie zeker een grote inspiratiebron is, maar dat ik het te moeilijk maak. Dat het iets is waarachter ik me verhulde.

Maar toch...als ik het boek opensla op een bepaald thema, bijvoorbeeld tijdelijkheid, dan vind ik daar altijd wel een fragment wat me inspireert en in het hier en nu brengt, doordat de zinnen (meestal) meteen een beroep doen op je voorstellingsvermogen binnen je lichaam, een reis van lichamelijkheid.